

VERMES KATALIN

Vad észlelés

*Forráskeresés a fenomenológiában
és a posztmodern táncban*

Ez az írás a „vad észlelésről” szól: az észlelés előzetes koncepcióktól megszabadított gazdag, dinamikus és transzcendens minőségeiről, a vad észlelés felszabadításának filozófiai és alkotó lehetőségeiről. Először felvázolom, hogyan vetődik fel a tapasztalat vad eredetének kérdése a filozófiában általában; majd megnézem, milyen alakot ölt a probléma a fenomenológiában; hogyan kapcsolódik a testhez Husserlnél, de főleg Merleau-Pontynál. Körvonalazom, mit jelent a testi valóságkonstitúció, a vad lét, vad észlelés, a testiség vad tapasztalata; és hogyan fedezte fel, hogyan alkotta újra ugyanezeket a témákat és összefüggéseket a posztmodern tánc a filozófiától függetlenül, mégis meglepően hasonló „eredményekhez” jutva. Végül a táncos-filozófus Sheets-Johnstone nyomában felteszem a kérdést: miben áll a vad észlelésnek, a test vad tapasztalatának megszabadító kapacitása?

A vad eredet kérdésének felvetődése a 20. századi filozófiában

A filozófiai gondolkodásban mindig újra születik a következő probléma: a külső valóság tapasztalata, értelmezése elválaszthatatlan attól, ahogy szubjektívitasunkat megéljük, értelmezzük, és viszont, ahogy a belső valónkat éljük és értjük, csak egy tárgyi világ értelmezéséhez képest tud kirajzolódni.

Valamiképpen foglyai vagyunk egy ördögi körnek: önértelmezésünk és a külső tárgyak értelmezése egymást tartja fogva, „s így mindenik determinált”, önértésünk és világunk megértése bemerevedő, de átláthatatlan, megragadhatatlan struktúrákba zárja gondolkodásunkat.

Lehet-e kitörni ebből a csapdából, s megtalálni azt a forrásvidéket, ahol szubjektív és objektív egymást determináló kategóriái éppen felfakadnak? Van-e egyáltalán eredeti forrás, s ha van, miképpen megközelíthető? Ha megközelíthető, vajon megosztható-e másokkal? Egyáltalán miben áll ez a tartomány?

A klasszikus filozófia a transzcendentális idealizmus útján próbálta becserkészni ezt az eredetet a tudat, az ész, a szellem mélyebb vizsgálatán keresztül. Eszerint megismerő képességünk, a bennünk működő szellemi mozgások transzcendentális vizsgálata nyitja meg számunkra a szabadabb gondolkodás forrásait.

A „gyanú” filozófiai a 19–20. században (Ricoeur 1987, 213) megrendítették az önmagára reflektáló tudatba vetett bizalmat, s a tudatot „hamis tudatként” kezdték szemlélni. Ekkor indult el a keresése annak a még eredetibb elemnek, erőnek, amely a tudatot egyszerre aláaknázza, ugyanakkor motiválja is. E keresés jellemzi innentől a kontinentális filozófia történetét: különösen a 20. század második harmadától a kontinentális filozófiák különféle alakzatai a tudat, transzcendentális tudat, szubjektum, egzisztencia kérdései helyett különleges vonzódást/taszítódást mutatnak a tapasztalat emésztetlen, „vad” területei iránt; olyan források iránt, amelyek nyers eredetként megelőzik a szubjektivitás-objektivitás dichotómiát, s nem foglyai a tudat értelemrögzítéseinek és projekcióinak.

E vad tartomány iránti érdeklődés mélyen ambivalens, de akár tagadó, akár állító módon jelentkezik, meghatározza a filozófiai diskurzusok irányát. Olykor úgy tűnik, hogy nincs is egyáltalán eredeti, domesztikálatlan tartomány, s szembe kell néznünk a valósággal, miszerint jelrendszerek, mitológiák, imaginárius tükröződések, hatalmi struktúrák foglyai vagyunk. Másfelől azonban mindig újjászületik az a remény, hogy a vad tartomány elérhető, megszabadítható a tudat rögzített képeitől. Az emancipálandó – avagy vad – terület pedig váltogatja formáját: hol a nyelv (Roland Barthes), hol a vágy, a tudattalan (Lacan), hol a Másik (Lévinas), hol az öröm, a test (Roland Barthes), hol a test, az észlelés (Merleau-Ponty), hol a tiszta differencia (Deleuze) alakját ölti.

Fenomenológia, Merleau-Ponty

Ezen eredeti forrásvidék kutatása, s az ehhez kötődő emancipációs reménység erősen jelen volt a 20. századi fenomenológiában is. Husserl, a fenomenológia megteremtője a szubjektív tapasztalat felszabadítását szorgalmazta a merev tárgyitételezéstől. A filozofálás és a tudományos gondolkodás megújítása akkor lehetséges, ha a fenomenológiai redukcióban feloldjuk a hétköznapi és tudományos tudás bemerevedett értelemrögzítéseit, tárgyitételezéseit, s mintegy újrakezdjük a gondolkodást.

Így megközelítve a szubjektív tapasztalatban zajló értelemképződést, közelebb juthatunk a tudatunk mélyén munkálkodó transzcendentális tudat eredeti tartományához.

Azonban a 20. század közepső harmadában felvirágzó francia fenomenológia (Sartre, Merleau-Ponty, Lévinas, Ricoeur) kritikával illette a transzcendentális tudat gondolatát, s utakat keresett a tapasztalat közvetlenebb, nyersebb megragadásához. (Olay-Ulmann 2011, 179–154)

1945-ben jelent meg Maurice Merleau-Ponty első főműve, *Az észlelés fenomenológiája*. E mű tanúsága szerint a tapasztalati fenomenének születési helye, az a domesztikálhatatlan tartomány, ahol a tapasztalás szubjektív és objektív vonatkozásai differenciálódnak, nem a tudat, hanem az észlelő test.

A szubjektív tapasztalat eredeti képződését vizsgálva már Husserl is eljutott a testi valóságkonstitúció gondolatához: ahhoz a gondolathoz, hogy valóságtapasztalatunk képződése a legsajátabb módon a testtapasztalatban megy végbe. Azonban Husserl a testi valóságkonstitúció mögé helyezte a transzcendentális tudat nagyobb mélységét. Vagyis azt állította, hogy van valami mélyebb, eredetibb annál, mint amit testi szubjektivitásomban megtapasztalni tudok, s ez nem annyira a test, hanem a testről való transzcendentális tudás felé visz.

Merleau-Ponty filozófiája azonban kétségbe vonta a transzcendentális tudat horizontját. Szerinte a szubjektum és objektum dichotómia mögötti harmadik, mélységi dimenzió maga az észlelő test tapasztalatában formálódik. Ez az a tapasztalat, amely képes transzcendálni a tudat örökös értelemrögzítéseit. A testi értelemképződés motiválja, formálja folyamatosan a tudatot. E testi, mélységi dimenzió fenomenológiai feltárását Merleau-Ponty az *Észlelés fenomenológiája* című munkájában végezte el. (Merleau-Ponty 1945) Továbbvitte a husserli testi valóságkonstitúció gondolatát, s azt mint paradigmátikus tapasztalatot a fenomenológiai értelemkeresés középpontjába állította.

A testi valóságkonstitúció

A valóságtapasztalat testi születése számos összefüggésben leírható. Testiségünk a legsajátabb, legközvetlenebb, „primordiális” tapasztalatunk. Ugyanakkor a legelembb, minden értelmezést megelőző idegenségérzés is kötődik hozzá. Ha jobb kezemmel megfogom a bal kezemet, s figyelmem jobb kezembe irányul, akkor jobb kezemet belülről érzem, mint önnön szubjektivitásomat, bal kezemet viszont mint egy tárgyat érzékelem. E viszonyt bármikor megfordíthatom. A testtapasztalat lényegét illetően kettős természetű. Egyrészt közvetlen, megélt valóság (Leib), belső átélés, másrészt tárgyként, idegenként, fizikai testként is megjelenik számunkra (Körper). (Husserl 2000, 105–168) A test átélése minden esetben egy elemi alany–tárgy viszony felfelése.

Testem által érzem testemet. Egyik kezemmel érintem a másikat, nagy lábujjam érzi a mellette lévő, érzem a légzésem mozgását mellkasomban... Önnön testem átélése csak folyamatos alany-tárgy differenciálódásban lehetséges. Míg a modern tudományos gondolkodást uraló karteziánus dualizmus a tudatot mindig szubjektívnek, a testet mindig tárgynak tekinti, Husserl és nyomában Merleau-Ponty magában a tapasztalatban tárta fel az alany-tárgy dichotómia működését.

Az eleven test megértő test: nemcsak eleven terepe a tapasztalat folyamatának, de az eredeti értelemképződés szerve is. Észlelésével és mozgásával eleve értelmezi, strukturálja mind a belső, mind a külső valóságélmény szövetét. Ugyanakkor önmagát érző: összefonódik benne tapasztalás és elemi önreflexió; aktivitás és passzivitás legeredetibb artikulálódása.

A test – lévén egyszerre személyes és idegenség-tapasztalat is – hordozója az önmagam és a másik megkülönböztetésének és eredeti összetartozásának. Önmagam és a másik testi viselkedésének tapasztalata ezer érzéki szállal szövődik össze, egységet formál. A test minden orientáció centruma, a térélmény 0 pontja, ahonnan minden irány (lent-fönt, kívül, belül, jobbra, balra) differenciálódik. A testélmény forrása, formálója az időtapasztalatnak, létezésünk primordiális ritmusának (légzés, szívverés, keringés, az észlelés és mozgás minden formája eredeti ritmussal rendelkezik). Mozgása és észlelése átélt egységet alkot, dinamikus egybetartva az érzéki modalításokat, mozogva-észlelve formálja önnön világát.

A testi valóságkonstitúció nem egyszerűen azt jelenti, hogy testünkben mintegy transzcendentális módon megteremtjük a valóságot. Inkább „kölcsonös bedobozolódásról” kell beszélnünk: a valóság testélményekben születik, de ugyanakkor a test mint „világon lét” (*être au monde*) írható le: mindig az észlelt világ transzcendenciája motiválja. (Merleau-Ponty 1945, 421–519)

A tapasztalat fenomenológiájának kibontása Merleau-Ponty filozófiájában óriási lehetőségeket nyitott meg. Egyrészt, a szubjektív és objektív szférák közös gyökerét bontogatva megoldást kínál a karteziánus alter ego problémára: ha én nem vagyok tiszta tudat, akkor a másik se lesz pusztán tárgy tudatom számára, hanem mindketten egy testi-interszubjektív értelemgenezisben tapasztaljuk meg egymást és önmagunkat... Másrészt jelentős ismeretelméleti, tudományelméleti lehetőségeket is hordoz: a megélt test, az észlelés komplex tapasztalatának fenomenológiai vizsgálata áthidalhatja a szubjektum tudományai és az objektív, természettudományos kutatás szinte áthidalhatatlannak tűnő el-lentétét.

Merleau-Ponty filozófiája, a testi „világon lét” gondolata hatást gyakorolt az ökológiai gondolkodásra, az ökofenomenológiára (Abram 2005), de nem hagyta érintetlenül a feminista útkeresést sem: hiszen ha a test tapasztalata alapvetően szituálja, formálja a

gondolkodást, akkor a női vagy férfi testhez kötődő tapasztalatok elemzése is meghatározhatja azt (Beauvoir 1972).

A testi észlelés transzcendenciájának mint paradigmaticus tapasztalatnak a mélyebb kibontása később még messzebb vezette Merleau-Pontyt. Miután *Az észlelés fenomenológiájában* szétfeszítette a transzcendentális tudat fenomenológiai eszméjét, utóbb, a *Látható és láthatatlan* gondolatvilágában már túlhaladt a testtapasztalat fenomenológiáján, s megalkotta a vad észlelés, a vad lét ontológiáját.

A vad lét ontológiája

A vad lét, vad észlelés a második főmű, a *Látható és láthatatlan* gondolatvilágának konstitutív fogalmai. E mű Merleau-Ponty 1961-ben bekövetkezett halála miatt befejezetlen maradt, a ránk maradt szövegrészekből és munkajegyzetekből mégis egy nagyszabású ontológia rajzolódik ki. A testi tapasztalás itt is központi és paradigmaticus problémaként jelenik meg, azonban a szerző mind kevésbé tartja ezt individuális, vagy egyáltalán szubjektumokhoz kötődő teljesítménynek. Nem annyira a test közvetlensége érdekli már, hanem *magát a világot kezdi eleven testként, húsként leírni*. Saját húson keresztül a világ húsa válik érezhetővé.

Az én húsom és a világ húsa egy összefüggést alkot. (Merleau-Ponty 2006, 278–281) A világ húsa nem anyag, amely szembeállítható a szellemmel vagy a gondolkodással. Nem is szellem, amely szembeállítható a tapasztalt anyaggal, s azt a háttérből összefogja. Mégis olyan érzéki, vad értelmet hordozó összetevő, amely által anyagi, szellemi tapasztalataink differenciálódnak.

A test tematizálatlan, eredeti tapasztalatának átélésekor az én húsomban a világ húsa érzi önmagát. Hisz a tapasztaló ugyanabból az anyagból, archéból emelkedik ki, mint a tapasztalat tárgya. Ezen arché rögzíthetetlen, vad lét, lehetősége minden észlelésnek és gondolkodásnak. Olyan érzéki elemről van szó, amely forrása az alany és tárgytapasztalat kettősségének, de nem köthető sem valamiféle transzcendentális szubjektivitáshoz, sem pedig egy konkrét érző testhez. Az észlelésben zajló értelemgezés nem sajátítható ki, nem fogható át egy tudatban vagy akár egy testben.

Nietzsche óta a filozófiában nehéz megkerülni a gondolatot: a megismerésben nincs abszolút perspektíva. A Merleau-Ponty által leírt vad értelem minket meghaladó ugyan, de mindig perspektivikus: saját testünkben, s a világ húzában való örökös, de dinamikusan változó szituáltságunk tükröződése. Máshogy ér minket a napsütés, de ez a „máshogy” alapvetően nem saját tudati pozíciónkon múlik, hanem azon, ahogy épp a napsütés ér minket: kit ilyen, kit olyan módon. A napsütés nem rögzíthető mint saját tudatunk tartalma, vagy mint testünk birtoka. Mi éljük át, de ahogy melegít, az egyben a világ érzéki húsa is, „világ-

sugár”, amely a mi húsunkon keresztül érződik. (Uo. 270) Tudatunk intencionális működése azonban hajlamos eltávolodni a szituációtól, s önnön tárgyaként körvonalazni, bekebelezni, leegyszerűsíteni az észlelés szélesebb összefüggését:

Az élet, a természetes észlelés (a vad szellem) folyamatosan fenn tartja számunkra ezt a szélesebb összefüggést, amelyben az immanencia univerzumát elhelyezhetjük. Ugyanakkor ez az utóbbi önállósulni próbál, elzárja, elszigeteli magát és elfojtja magában a transzcendenciát. – A probléma kulcsa abban a felismerésben van, hogy a spontán észlelés nem tud önmagáról, a benne magában működő vad észlelésről, vak saját igazi természetére, és éppen ezért intencionális aktusként éli át a saját működését, megfelelően az alapvetőbb látens intencionalitásról, a valaminél létről. (Uo. 238)

A „valaminél lét” újrafelfedezésre vár: jelen lenni saját perspektívánk teljes észlelése számára, s így megszabadulni világlátásunk belterjes bezárulásától; visszaplántálni a gyökereiről leszakadt, absztrakt, önmagába csavarodott szellemet a tapasztalat transzcendens táptalajába. Ez a filozófiai feladat nem teljesíthető az észlelés felszabadítása nélkül. A fenomenológiai redukció dolga visszaadni az érzékelhetőnek, „a lét néma evidenciájának” (Uo. 239) azt a kétértelműségét, lezáratlanságot és transzcendenciát, amit többnyire elveszít.

A vad észlelés felszabadítása

A *Látható és láthatatlan* ontológiája – végső soron a vad észlelés ontológiája, vagyis – az észlelés ontológiai erejének kifejtése. Annak a gondolatnak a kibontása, hogy a lét értelme eredendően az észlelés elevenségében képződik és érhető tetten. Az önnön tételezéseit, képzeléseit, projekcióit maga mögött hagyni kívánó ember nem tehet mást, mint kiteszi magát ennek az eredetnek. Azonban a vad észlelés nem azonos a megszokott észleléssel, vagy nem feltétlenül: nem a hétköznapi gyakorlatban, a munka, a szórakozás világában, vagy akár a tudományos kutatásban ismert észleleti világról van szó. A „vad észlelés” egyfajta beállítódás-változást feltételez. (Vermes 2006, 83–95) (E részben saját könyvem [Vermes 2006] fejezetére támaszkodom, ahol a vad észlelés felszabadításának témáját bővebben elemzem.)

Az egyszerűsítésekben és ismétlődésekben szerveződő gyakorlati élet és az érzéki jelentést egységesítő nyelvi, fogalmi gondolkodás rászoktat minket arra, hogy az észlelt világot a könnyen megragadható instrumentumra vagy tárgyi-fogalmi tartalomra redukáljuk. Elsősorban azt észleljük a mindennapokban, ami gyakorlati tevékenységünk vagy gondolkodásunk tárgya, eszköze. A kalapács arra való, hogy a szöveget beverjük. A hazatérő szomszédnak gyorsan köszönünk, mielőtt valóban

rápillantánánk. Minden reggel ugyanazzal a mozdulattal szálunk fel a buszra, huppanunk le az üres helyre. Ugyanazzal vagy ugyanolyannak észlelt mozdulattal csapjuk fel a laptop tetejét. Ugyanannak látjuk a gesztenyefát este és verőfényben, esőben és szárazon. Sőt, nagyjából ugyanolyannak látunk minden gesztenyefát: ez is csak egy gesztenyefa, meg a következő is. Miután azonosítottuk, mi ez, mintha kimerülne a jelentése, érdekessége.

A néhány hónapos baba hosszan elnézegeti a fák leveleinek játékát a szélben: egész lényével figyel, minden tagjával kalimpál, miközben bámulja a fényeket a leveleken, a mozgások ismételtetetlen ritmusát. Aztán ahogy növekszik, megtanítja neki: ez fa, ez levél. Birtokába veszi a fogalmi viszonyt, de nem bámul, nem kalimpál többé, mint tudata tárgyát távolítja el magától az érzéki élmény eredeti komplexitását.

Az észlelés a beazonosító gondolkodás vagy a felhasználó gyakorlat számára felkínálkozó érzetadattá, sémává szelődül. Ez a sematizálódás többnyire megkönnyíti a gyakorlati életben való eligazodást. Azonban e sematizálásban az észlelt világ mint egzisztenciális forrásvidék kiürül, mélység nélküli felszínre, lényegtelen külsőséggé válik. Ebben a lecsupaszodott észleleti világban aztán könnyen érezzük azt, hogy a lényeg „máshol” van, az észlelt-átélt világ önmagában nem érdekes, nem jelentéssel: gyakorlatban vagy teoretikusan manipulálni kell, értelmet kell adni neki. A világ lényege az észlelt valósághoz képest egy „másvilágba”, vagy önmagamba mint tudatba, esetleg transzcendentális szubjektivitásba kerül. A redukált észlelés pedig a tudat értelemadó – konstituáló, manipuláló – mozgása alá rendelődik.

A hétköznapi felnőtt beszéd és gyakorlat, a munka, a társadalmiság észleleti világa egyszerre ad és elvesz: felfedi világunkat mint közös, kiszámítható, érthető, élhető, vihető közeget. Ugyanakkor kifoszt minket, elfedi mindazokat az érzéki tartalmakat, amelyek praktikusán nem szükségesek, nem verbalizálhatók, de amelyekben életünk önmagát megéli, amelyek a világ húsával minket egybetartanak.

A modern tudományos, technikai és a hétköznapi tudat a civilizáció előrehaladásával egyre nagyobb mértékben alakítja világát és önmagát megismerhető, manipulálható tárgyak tömegévé. Adattá, eszközzé és persze áruvá formál mindent: a természetet, a többi embert, önnön testét, lelkét. Aztán csalódottan körbepillant: hát nincs itt semmi más, csak a tárgyak? És keresné az eredetét, a magasabbat, a mélyebbet, a vad változatot...

Foucault leírja, hogyan válik a modernitásban az emberi test a személytelen hatalom terepévé. (Foucault 1990) Legszemélyesebb élményei: szexualitás, születés és halál, életkedv és reménytelenség a tudományos, technikai, politikai vagy gazdasági diskurzusok által konstruáltak, kontrolláltak; olyan, hogy „test” valójában már nincs is a hatalom megszállásától függetlenül. Merleau-Ponty azonban mindvégig megőrizte bizalmát a test-

érzés, az észlelés eredetiségében, felszabadító kapacitásában. A vad észlelés képes megtermékenyíteni a filozófiát, a művészetet, s a szabad, alkotó élet minden formáját, de csak akkor, ha erőfeszítést teszünk érte, ha végrehajtunk egy igazi fenomenológiai beállítódás-váltást.

Fel kell függesztenünk átmenetileg fogalmi-nyelvi-gyakorlati késztetéseinket, és időt adni a látásnak, hallásnak, érintésnek, s azoknak az érzéki minőségeknek, amelyek nem is sorolhatók be a szokásos érzéki modalitások típusaiba. El kell viselnünk egy nyitott, kitett helyzetet. A vad észlelés ugyanis nem fogalom és szemlélet megfelelése: megelőzi, megbolygatja a tudatos azonosítás biztonságát. Megzavarja azt a naivitást, ahogy a sematikus észlelés szembeállítja a felhasználó szubjektumot tárgyaival, miközben vak arra az eredeti tapasztalati szövetre, amely e szembeállítást lehetővé teszi.

A vad észlelés nem az érzéki bizonyosság terepe, hiszen nem tárgyak, adatok azonosítását jelenti. Sokkal inkább „érzéki bizonytalanságról” (Szabó 2005) kell beszélnünk, miközben ennél az érzéki bizonytalanságnál tulajdonképpen nincs biztosabb talaj a lábunk alatt. Olyan érzéki talaj ez, amelyet nem lehet tárgyként körberajzolnunk, mégis minden tárgyképződés innen sarjad ki.

A vad észlelésben zajló beállítódás-váltás soha nem százszázalékos: nem jelenti azt, hogy teljességgel megszabadíthatjuk észlelésünket a gyakorlati és nyelvi tartalmaktól. Észlelésünk mindig egy már gyakorlatilag, nyelvileg megformált valóságélményhez képest, azt motiválva bukkan elő, s ezt a nyelvi-gyakorlati univerzumot is folyamatosan észleljük.

A tárgyátételezések feloldása nem jelentheti azt sem, hogy a csecsemőkre vagy kisgyermekekre jellemző naiv, reflektálatlan őállapotba térünk vissza. Csupán azért toljuk hátrébb az intencionális és nyelvi rögzítés, az eszközhasználat késztetéseit, hogy az eltárgyasított világ mögött láthatóvá, észlelhetővé váljon világon-létünk, s interszubjektív valóságunk eredeti egybefonódása. Hogy helyreállíthassuk a túlságosan eltávolított, elidegenített észleleti világgal való viszonyunk eredeti közvetlenségét; hogy megtisztítsuk újra a magunk számára az észlelés tápláló, éltető forrásait.

Beállítódás-váltás a kortárs táncban

A testi konstitúció, a vad gondolkodás, a vad észlelés fogalmai mellett, hogy kitörölhetetlen hatást gyakoroltak a fenomenológiai mozgalomra, megtermékenyítették a humán tudományok és művészetek szélesebb területeit is. A humán tudományok új alapokat és távlatokat találtak abban a filozófiában, amely felszámolja test és lélek, én és másik, kultúra és természet, ember és környező világ karteziánus hasítottágát, s „az érzékelést alkotó, részt vevő cselekvésként ábrázolja, egyfajta beszélgetésként,

amely – belső vagy ténylegesen folyó társalgás révén – az élő test és világa között zajlik”. (Abram 2005, 328)

Azonban Merleau-Ponty filozófiájának erejét nemcsak hatástörténete támasztja alá, hanem az a jelenség is, hogy az általa filozófiailag kibontott lehetőségeket a kultúra más területei is felfedezték és mozgásba hozták. Jó példa erre a posztmodern tánc, amely teljesen független, önálló folyamatban találta fel a „vad észlelést”. A maga eszközeivel megalkotott egy kvázi fenomenológiai redukciót, s az alkotás forrásává tette az észlelés transzcendenciájában rejlő felszabadító kapacitást.

Mikor Merleau-Pontyt tanítottam PhD hallgatóknak, egyikük, Gál Eszter (kiváló kortárs táncos, tanár és testtudati szakember) meglepetten felkiáltott: „Nem értem, hogy tudhatta Merleau-Ponty mindezt, pedig nem járt testtudati műhelyekben!” Én erre önkéntelenül is a következőt válaszoltam: „Talán ha megtapasztalhatta volna a Te testtudat órádat, ő is csodálkozott volna: hogy tudhatja egy táncos mindezt, nem olvasva fenomenológiát?” Azt gondolom, a kortárs testtudati és táncműhelyekben valami nagyon hasonló érzékenyülés folyik, mint a fenomenológiában. E módszerek legfőbb hatóereje a testi tapasztalás rejtett kapacitásának felszabadítása, az észlelés „vad”, tematizálatlan létmegértesének és differenciált gazdagságának felszínre hozása.

Mint ismeretes, a tánc már a húszas évektől nagy újítások te-repe volt: előbb Isadora Duncan művészetében, majd másoknál is megjelentek a modern tánc olyan formái, amelyek – szemben a balettel – a test természetes igényeire figyeltek, s lehetővé tették a mozgás spontaneitását és az önkifejezés kötetlen szabadságát. A hetvenes évektől végbemenő újabb, posztmodernnek nevezett fordulat azonban valami újat hozott a táncművészetben. (A kortárs testtudati-improvizatív technikákat Éva Karczag, Hollandiában élő táncos nyomán nevezem posztmodernnek. 1991-ben posztmodern táncot tanultam tőle, és sokat köszönhetek neki.) Az improvizatív tánc fő inspirációja innentől nem az érzelmi önkifejezés, a szubjektivitás, vagy egy érzelmi dráma megjelenítése, kinetikus reprezentációja, hanem a testtapasztalat, az észlelés felszabadítása. Az észlelés sokrétű megnyitása által sajátos többlet jelent meg a kortárs táncban: a szubjektum nemcsak önmagát akarja kifejezni, hanem inkább az őt meghaladó, rajta áthaladó erőket, folyamatokat, áramlatokat. (Nikolais 2008, 190) Az észlelés eltömtett forrásainak megtisztításával sajátos, érzéki „transzcendencia” fakad fel, nemcsak az individuális akarát, de a vad észlelésből fakadó transzcendens impulzus mozdítja, alakítja a táncot.

Míg a balett világában a testhez való elsődleges viszonyt az uralom és a kontroll jellemzi, itt inkább az érzékenység, nyitottság, összehangolódás, a valódi figyelem és jelenlét hangsúlyos.

Az improvizatív posztmodern műfajokban a testtudat, a „megértő test” és az észlelés sokrétű kiérzékenyítése készíti elő az alkotó folyamatot. A testtudati gyakorlatok sajátos érzéki re-

dukciót visznek végbe: felfüggesztik a tárgytételezéseket, amelyek a mindenkori észlelést blokkolják – nem azt látjuk, amit látunk, hanem amit tudunk –, s mozgásba hozzák az érzékelhető valóság meglepetésekkel, értelemmel és étellel teli sokrétűségét. E kiérzékenyült testi lét nem köldöknézést jelent, legalábbis nem feltétlenül. Inkább kinyílást és újjáalakuló kapcsolatot érzéki elevenységünk külső/belső forrásaival.

Mozgás és észlelés egységének megélése vezet el a test alkotó kapacitásának kibontakoztatásához, egy testi alkotó folyamat-hoz, improvizációhoz. A tánc olyan alkotói térben születik, ahol senki nem tervezi, kontrollálja a koreográfiát. A közös térben mozgók tánca mégsem esetleges: hol bámulatos összehangoltságot mutat, hol új erőket mozdító disszonanciát. Olyan kiemelt pillanatok, képek, struktúrák és folyamatok születnek, amit senki se jósolhatott volna meg, mégis, mindenki érzi: e pillanatban éppen ennek kellett megtörténnie. Valami megmutatkozik a táncolók között, rajtuk keresztül. Ez a „kiérzékenyült” alkotói folyamat teljesen személyes ugyan, mégis, mélyebb és magasabb dimenziókat nyit meg, mint a szubjektív expresszivitás.

Átékelhető testi valóságkonstitúció a testtudati műhelyekben

Ma a Kontakt Improvizációtól az „Image Lab” műhelyekig, a Buttoh-tól az Ideokinezisig, a Skinner Release-től a Body-Mind Centering, a Feldenkrais technikától a mozgásszínházi kísérletekig számos olyan műfaj virágzik, amely hasonlóképpen a test, a tér, a társak észlelésének tapasztalatát igyekszik kinyitni, mozgósítani. Ezek nemcsak táncosokat kiképző technikák, hanem sokak számára elérhető nyitott műhelyei egy alternatív mozgás- és életstílusnak, érzéki önreflexiónak.

E testtudati technikák különféle eszközökkel rendelkeznek, de mindegyikben jelen van egy közös elem: megpróbálják lekövetni, érezhetővé tenni a bennünk, velünk folytonosan zajló „testi valóságkonstitúció” eseményeit.

E műhelyek résztvevői megtanulják a hétköznapi életben gyakran tárgyként, eszközként használt testsémát zárójelbe tenni, s a testükre mint közvetlen önérzékelésre figyelni. Nem pusztán uralni, kontrollálni akarják, s nem is csak fantáziálni róla mint tiltott/vágyott dologról, hanem egyszerűen megtanulják sokrétűségét megtapasztalni.

Eközben átéljük a testélményben munkáló állandó önreflexiót, az alany–tárgy differenciálódást.

Ahogy például a légzésemet vagy a súlyomat átélem, az alanyi módon én magam vagyok. Ugyanakkor bármikor figyelem tárgyává tehetem lélegzetemet vagy súlyom érzetét, s viszonyulhatok hozzá; ez az élő, változó viszony kifogyhatatlanul inspirálja az improvizációt. A kísérletező táncosok átmenetileg

félreteszik a térrel kapcsolatban megtanult euklideszi reprezentációkat, s átélik, észlelik a teret, a szélességet, mélységet, magasságot, mindazt, amiben „lakoznak”, s újra is formálják mozgásukkal testük 0 pontjából kiindulva. Hasonlóképpen félretolják az önmagukkal és embertársainkkal kapcsolatos rögzült sémákat, hogy megtapasztalhassák önmaguk és a Másik találkozását és differenciálódását minden közeledésben, távolodásban, érintésben. Zárójelezik saját mozgásuk és a külvilág ritmusával kapcsolatos sémáikat, hogy lekövethessék, hogyan szövődik össze, hogyan kereszteződik a belülről megélt ritmus a külvilág ritmusával; milyen minőségeket hordoz az érzéki tapasztalás mélyén lüktető időfolyam. Időlegesen feloldják a világ érzékelésének előzetes elvárásait, s rácsodálkoznak, hogyan fonódnak össze testükben a tudat által elkülönített érzéki modalitások.

A testtudati munka – félretolva e tárgyátételezéseket – mintegy mozgásos „fenomenológiai redukciót” hajt végre, s a redukcióban szabaddá váló tapasztalat mozdítja előre az improvizációt. A valódi improvizáció – testi, érzéki meditáció. Mozgásmeditáció, amit a létünk forrásaival, érzéki perspektíváival kapcsolatba hozó „vad észlelés” lát el energiával. Aki már régóta gyakorol testtudati technikákat, az megtapasztalja: a test, az érzékek megnyitása, a vad észlelés felszabadítása soha ki nem merülő, állandó motivációs forrással képes ellátni.

Az észlelés eleveensége ébren tartja, elérhetővé teszi azt a vitális érzetet, hogy van miért megmozdulni. Hiszen amíg élünk, mozgásban vagyunk, és leginkább rajtunk múlik, hogy átéljük-e az érzékek eleveenségében rejlő utalásokat. Minden lélegzetvétel a külső és belső valóság áramló találkozása, még a magány vagy elszigeteltség, a lélek dermedtségének pillanataiban is. Az eleven test állandó egyensúlyozásban van, párbeszédben a gravitáció áramával... Soha nem mozdulatlan teljesen; áramlatok, impulzusok, elementáris események találkozási helye.

A különféle testtudati technikák célja a testélményben már mindig ott működő, de rejtett utalások átélhetővé tétele, s ezáltal a külső-belső valóságélmény testi-érzéki forrásvidékének felszabadítása. Feloldják a perspektivikus észlelés sokrétűségét lefojtó sémákat, így a „világon lét” Merleau-Ponty által leírt törekeny érzéki perspektíváit hozzáférhetővé teszik.

A testtudati munka és a mozgásimprovizáció pszichoterápiás és önismereti médiummá is formálható; ez zajlik a mozgás- és táncterápiákban. „A vad észlelés” által indított improvizatív mozgás hozzáférhetővé teszi a személyiség legkorábbi, preverbális vagyis vitális élményekben és kapcsolódásokban szerveződött szelférzeteit, az azokban hordozott „implicit kapcsolati tudást”, s ezáltal oly mélyen fekvő személyiségrétegeket mozdít meg, amelyek a verbális terápiák számára nehezen hozzáférhetőek. (Merényi 2004, Vermes–Incze 2011)

Testi fordulat. Can the body ransom us?

Vajon mi köti össze ma a táncot és a fenomenológiát? Maxine Sheets Johnstone amerikai táncos és filozófus megfogalmazása szerint a testi fordulat (Corporeal Turn) korában élünk. Ez nem csak azt jelenti, hogy a humán tudományok világába a nyelvi fordulat után betört a test mint újabb fordulatot indikáló paradigma. A testi fordulat jelentősége sokkal kiterjedtebb: olyan korban élünk, amikor divatos testnek lenni; olyan korban, amikor mind többen tulajdonítanak a testnek valamiféle megszabadító, megváltó kapacitást. Mind több időt, energiát, pénzt investálnak bele a T'ai Chi-tól a masszázs-szalonokig, a testéksztől a fogyókúrákampányokig. De vajon valóban rendelkezhet a test efféle feloldozó/megszabadító kapacitással? „Can the body ransom us?” – kérdezi tanulmánya címében Sheets-Johnstone. (2009, 17–27) Valószínűleg nem véletlenül fordul kultúránk a test felé: talán valóban rejlik itt valami lényegi potenciál, valami „csoda” ami korunkban éppoly nehezen elérhető, mint amilyen nélkülözhetetlen.

Különböző kulturális képzeink vannak a test misztériumáról: a természettudományok még ma is egy mind tökéletesebben leírt „csodálatos gépezet” modelljét kínálják nekünk. Az orvostudomány, a biológia leírja az élet rendszereinek csodáját. A médiák a Super Body eszményével konfrontálnak: az örökifjú, mindig csábító fitness ideállal. De vajon e testképzetek hordozzák azt a csodát, amit igazán keresünk? Nem valószínű, mert ezek – akármilyen lenyűgözőek – nem többek, mint tárgyiasított leírások, imaginatív termékek, science fiction álmok. Akármennyire a mi képzeink, a Super Bodyra csakúgy, mint az anatómiai és biológiai rendszerre mindig kívülről nézünk: megmaradnak harmadik személyű testnek.

A testről azért tudunk tárgyi, tudományos modelleket alkotni, mert rendelkezünk eredetibb, átélt testtel; a valódi megszabadító kapacitás így nem az objektivizált, „second hand” testekhez, hanem a megélt, első személyű tapasztalathoz kötődik. De vajon mi szabadít fel az első személyű testélményben? Sokak úgy vélekednek, hogy a vágy örökös újjáéledése, a szexualitás. Sheets-Johnstone szerint (uo. 21) a szexualitás által megnyíló ösvény hol szélesebb, hol keskenyebb, lehet ugyan megszabadító erő, de nem biztosan, nem feltétlenül.

Van, aki a jóga esküszik, más az érintésre, masszázs-praktikákra; olykor lehet a jóga az út, lehet az érintés, de ez sem mindig, nem feltétlenül. Valójában nincs a megélt testben, az érzékekben olyan biztos ösvény, amihez bármikor visszatérhetünk. Ha a test valóban adhat megszabadulást, ez nem előre huzalozott jellegű; az instrumentális, instant megváltás többnyire nem váltja be a hozzá fűzött reményeket.

A testélmény, a vad észlelés megnyitása nem ragadható meg az objektivizált test funkciójaként, inkább fokozatos érzékenyülés,

odahallgatás és az érzékek őszintesége. A figyelemben és odahallgatásban tud felébredni testünk eredeti kapacitása, amelyet szokásaink, kulturális terheink éretlen formában leblokkolnak.

E tapasztalatok szerveződése túl van az ok-okozati viszonyokon. Nem ismételhetőek ugyanúgy: nem megjósolhatóak és nem kontrollálhatóak. Amikor kontrollálunk egy tapasztalatot, kívül vagyunk rajta. A harmadik személyű test ismétli tevékenységeit – az első személyű nem: frissesség, váratlanság, ellenőrizhetetlenség jellemzi. Ehhez egy időre le kell mondanunk az előregyártott empirikus bizonyosságokról. Mikor jelen vagyunk az észlelésben, belépünk egy törékeny, mégis erőteljes világba, ahol a misztérium nem zárul tényekbe. Az észlelés egyszerre misztérium és transzparencia: nem rejt el semmit, mégis megnyit valamit önmagán túlról.

Testünket a kor megfonnyasztja, a szokások bemerevítik. De a vad észlelésben munkáló belső utak, lehetőségek nem hervadnak el – csak ha ezt választjuk. Az öregedés csak különbség, a megélt test forrásai elérhetőek, csak másfélék. (Uo. 23)

E bevonódás a testi jelenlétbe erős és egészséges lehet, de nem feltétlenül biztonságos. Nem élvezhetjük impregnált mennyországként, s nem ad jóllétünkre rövid vagy hosszú távú garanciákat. Hogy is lehetne egy misztérium biztonságos? Az érzékeket életre keltő ösvényeknek nincs közvetlen praktikus funkciója. Nem védenek meg a világtól és a jövőnktől. Amit adnak, visszafordíthatatlan, rögzíthetetlen.

Ez a vad észlelésben megnyíló testiség nem Dionüszosz őrző világa, szemben Apollónnal, vagy nem feltétlenül az. Az észlelő test, a „vad test” transzcendens tapasztalást nyit meg, mégsem idegen számunkra: első és egyetlen tartós otthonunk, táplálék és mérték világunkban. Elemi, hátrahagyhatatlan létmegértés. A hazatérés pillanatában világban létünk alapvető forrásaival lépünk kapcsolatba, s ez nyitja meg a másokkal való együttlét lehetőségét.

Végezetül hallgassunk oda még egyszer Merleau-Pontyra:

Az érzékelhető az az egyedüli közeg, amiben a lét anélkül van ott, hogy korábban tételeznünk kellett volna; a Lét csak az érzékelhető megmutakozásában, néma bizonyosságában nyilvánulhat meg anélkül, hogy pusztán pozitivitással, minden kétértelműséget és transzcendenciát nélkülöző adottsággá válna. És ugyanez az érzéki világ, amibe mindannyian alámerülünk, biztosítja a kapcsolat lehetőségét a másik emberrel... (Merleau-Ponty 2006, 239)

Ebben az írásban a vad észlelés jelenségét vázoltuk fel. A vad észlelés felfedése nem adhat végső válaszokat sem a filozófiában, sem az alkotásban, sem személyes történetünkben. De az észlelés valódi megnyitása nélkül nem tudjuk feltenni igazi kérdéseinket.

Irodalom

- Abram, David (2005): Merleau-Ponty és a Föld hangja, in Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika*, L'Harmattan, Budapest, 328–348.
- Beauvoir, Simone de (1969): *A második nem*, Gondolat, Budapest.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés*, Gondolat, Budapest.
- Husserl, Edmund (2000): *Karteziánus elmékedések*, ford. Mezei Balázs, Atlantisz, Budapest.
- Merényi, Márta (2004): Mozgás- és táncterápia. *Pszichoterápia*, 14, 4–16.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945): *Phénoménologie de la Perception*, Gallimard, Paris.
- Merleau-Ponty, Maurice (2006): *Látható és láthatatlan*, ford. Farkas Henrik – Szabó Zsigmond, L'Harmattan, Budapest.
- Nikolais, Alwin (2008): Nem marsbéli ember, in *Táncpoétikák*, L'Harmattan, Budapest, 189–191.
- Olay Csaba – Ulmann Tamás (2011): *A kontinentális filozófia*, L'Harmattan, Budapest.
- Ricoeur, Paul (1987): Az interpretációk konfliktusa, in Fabiny Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete*, Szeged, 199–218.
- Sheets-Johnstone, Maxine (2009): *Corporeal Turn*, Exeter, Imprint Academic.
- Szabó Zsigmond (2005): *A keletkezés ontológiája – a végtelen fenomenológiája*, L'Harmattan, Budapest.
- Vermes Katalin (2006): *A test éthosza. A test és a másik tapasztalatának összefüggése Merleau-Ponty és Lévinas filozófiájában*, L'Harmattan, Budapest.
- Vermes, Katalin – Adrienne Incze (2011): Psychodynamic Movement and Dance Therapy (PMDT) in Hungary, in *Body, Movement and Dance in Psychotherapy*, An International Journal for Theory, Research and Practice, VII/2, 101–114.